Б.С. МЫРЗАЛИЕВ, Ө.Қ. ШЕДЕНОВ
Б.А. ЖҮНІСОВ, М.Ә. ТҰРҒАНБАЕВ

ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

«Экономика», «Менеджмент», «Қаржы», «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандықтарына арналған оқулық

«NURPRESS» баспасы
Алматы
2014

ӘОЖ 330(075.8)
КБЖ 65.050я73
Э 40

ҚР БҒМ жоғары және ЖОО-дан кейін білім берудің Республикалық оқу-әдістемелік кеңесінің «Әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес мамандық топтары бойынша оқу-әдістемелік секциясы» бойынша қаралып, баспаға ұсынылған (№ 2 хаттама, 5 маусым 2013 жыл).

Рецензенттер: *С.С. Ыдырыс – экономика ғылымдарының докторы, профессор*
Ұ.А. Текенов – экономика ғылымдарының докторы, профессор
Х.Х. Кусаинов – экономика ғылымдарының докторы, профессор

Э40 Экономиканы мемлекеттік реттеу: *Оқулық* / **Б.С.Мырзалиев, Ө.Қ. Шеденов, Б.А. Жүнісов, М.Ә. Тұрғанбаев;** *Б.С. Мырзалиевтің редакциялық басшылығымен.* – Алматы: «NURPRESS» баспасы, 2014. – 272 б.

ISBN 978-9965-830-81-5

Оқулықта нарықтық қатынастар жағдайында экономиканы мемлекеттік реттеу мәселелері қарастырылған. Экономиканы мемлекеттік реттеудің ғылыми-әдістемелік негіздері, нарықтық экономика жағдайындағы объективтік қажеттілігі, мақсаты, қызметтері, әдістері мен нысандары, тікелей және жанама құралдары талданып, қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардағы мемлекеттік реттеудің көкейтесті проблемалары бөліп көрсетілген. Қазақстан экономикасының бүгінгі даму ерекшеліктеріне сай мемлекеттік реттеуді жетілдіру жолдары зерттелген.

Оқулық «Экономиканы мемлекеттік реттеу» пәні бойынша типтік бағдарлама құрылымына сәйкес жазылып, жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттарына және оқытушыларына арналған.

ӘОЖ 330(075.8)
КБЖ 65.050я73

ISBN 978-9965-830-81-5
© Авторлық ұжым, 2014
© «NURPRESS» баспасы, 2014.

КІРІСПЕ

Нарықтық экономика жағдайында экономиканы мемлекеттік реттеу объективті қажет үдеріс болып табылады. Өйткені қазіргі экономика өте күрделігімен сипатталады, ол адамзаттың әр алуан тіршілік түрлеріне жағдай жасауы қажет. Бұл мәселені шешуде мемлекеттің рөлі ерекше. Кез келген экономикалық жүйеде мемлекет экономиканы реттейді. Қазіргі нарықтық экономикада мұндай реттеу әкімшілік жүйемен салыстырғанда өз ерекшеліктерімен өзгешеленеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында: «Біз бизнеске араласпауға және «бәрін қолынан жетелеп жүрмеуге» тиіспіз. Біз бизнеске ертеңгі күнге деген сенімділік сіңіруге тиіспіз, кәсіпкерлер өздерінің күшіне сенуге және мемлекет оларды алдамайтынын, қорғайтынын білуге тиіс. Мемлекеттің міндеттемесі – азаматтарға олардың іскерлік белсенділігін жүзеге асыруға барынша мүмкіндік беру», – деген болатын.

Экономиканы мемлекеттік реттеу – қазіргі әлеуметтік-экономикалық жүйені үнемі өзгерісте болатын нарық жағдайларына бейімдеу әрі тұрақтандыру мақсатында тиісті өкілеттіктері бар мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық ұйымдар жүзеге асыратын заң, орындау және бақылау сипатындағы типтік шаралар жүйесі.

Нарықтық қатынастар орнығуы мен дамуы жағдайында экономиканы мемлекеттік реттеудің теориялық және тәжірибелік мәселелері толық көлемде зерттелмеген.

Мемлекеттік реттеудің басты мақсаты – қоғамның игілігі, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылық, ел ішіндегі қолданылатын құрылысты нығайту, оның өзгеру жағдайына бейімделуі болып табылады. Нарықтық экономикада мемлекеттік реттеу – нарықтық механизмнің көмегімен шешіле алмайтын бағыттарда ұлттық шаруашылықтың тиімді қызметін қамтамасыз етуі тиіс.

52. Мырзалиев Б.С., Ранов Ж.Б. Методологические аспекты регулирующей роли государства в финансировании инвестиции. Высшая школа Казахстана. Научный журнал МОН РК, 2010, №2. – С.293-298.

53. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник для вузов /Под ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. – М., ОАО «НПО Экономика», 2000. – 735с.

54.Мырзалиев Б.С., Мырзалиев Г.Б. Основные направления государственной политики по формированию спроса и предложения на рабочую силу в сельском хозяйстве. Вестник МКТУ им. Х.А.Ясави. – Туркестан, 2011, № 1(73). – С. 314-320.

55. Мырзалиев Б.С., Абдушукуров Р.С. Совершенствование экономического механизма управления инвестиционным процессом в строительстве. «Экономическое образование и наука: проблемы и пути их решения». Материалы международной научно-практической конференции. Вестник Бишкекского Государственного университета экономики и предпринимательства. – Бишкек, 2007, №3 (6). – С.64-66.

56.Мырзалиев Б.С. Государственное регулирование экономики и формирование региональной аграрной политики. «Проблемы инновационного развития общества: настоящее и будущее». – Алматы: Эверо, 2009. – С.538-551.

57. Карибжанова А.С. Государственное регулирование экономики. Рабочая тетрадь студента. – Алматы: АИЭС, 2003. – 188 с.

58. Маршалова А.С. Система государственного и муниципального управления; курс лекций. – М.: Омега-Л, 2006 г. – 128 с.

59. Шеденов У.К. Теоретико-методологические основы государственного регулирования экономического развития региона с позиций нового институционального подхода. «Приоритеты индустриально-инновационного развития экономики и современной системы подготовки кадров». Материалы международной научно-практической конференции. – Туркестан, 2011, том I. – С.16-20.

60. Государственное регулирование рыночной экономики: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2001.

Мазмұны

Кіріспе 3

1-тақырып. **Экономиканы мемлекеттік реттеудің теориялық аспектілері**

1.1. Экономикаға мемлекет араласуының объективті қажеттігі 6
1.2. Мемлекеттік реттеудің әртүрлі модельдері 8
1.3. Экономиканы мемлекеттік реттеудің субъектілері мен объектілері .. 9

2-тақырып. **Экономиканы мемлекеттік реттеу әдістемесінің түсінігі және оның негізгі элементтері**

2.1. Мемлекеттік реттеу тұжырымдамасын дайындау 18
2.2. Әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды басымдықтарын анықтау 21
2.3. Экономиканы мемлекеттік реттеу жүйесін қалыптастыру қағидалары 22

3-тақырып. **Мемлекеттік реттеу нысандарының жалпы сипаттамасы**

3.1. Экономиканы мемлекеттік реттеуді ұйымдастыру механизмдерін қалыптастыру 27
3.2. Мемлекеттің дәстүрлі және жаңа қызметтері 34
3.3. Әкімшілік-құқықтық реттеу 39
3.4. Экономикалық реттеу 43

4-тақырып. **Болжау және жоспарлау мемлекеттік реттеудің негізгі әдістері ретінде**

1.1. Мемлекеттік реттеудің қазіргі әдістері: ғылыми болжау, жоспарлау, бағдарлама жасау 54
4.2. Болжаудың негізгі түрлері, қағидалары 57
4.3. Жоспарлаудың мәні және негізгі мақсаттары, түрлері 60
4.4. Мемлекеттік бағдарламаның мақсаттары, мерзімі, сипаты және жүзеге асыру тәсілдері 66

5-тақырып **Экономиканы реттеудің қаржы-бюджеттік әдістері**

5.1. Фискальды саясат қаржы-бюджеттік реттеудің негізі ретінде: мақсаттары, негізгі құралдары 74
5.2. Мемлекеттік бюджет – экономиканы қаржылық реттеудің негізі ... 78
5.3. Салық жүйесі мемлекеттің экономикалық саясатының әдісі ретінде 88
5.4. Бюджет тапшылығы және мемлекеттік қарыз – экономиканы реттеу құралдары 94

6-тақырып. **Экономиканы ақша-несиелік реттеудің негізгі механизмдері**

6.1. Ақша-несиелік реттеудің теориялық негіздері 101

6.2. Монетарлық саясатты жүргізудегі Ұлттық банктің қызметтері 104

7-тақырып. **Экономикалық өсу: негізгі факторлары мен оны қамтамасыз етудің мемлекеттік іс-шаралары**

7.1. Экономикалық өсудің мақсаттары, типтері, факторлары 111
7.2. Экономикалық өсудің моделдері 114
7.3. Экономикалық өсуді қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің негізгі әрекет ету бағыттары 115

8-тақырып. **Ғылыми-техникалық прогрестің бағыттары және оны жеделдетудегі мемлекеттің рөлі**

8.1. Ғылыми-техникалық және инновациялық саясаттардың қалыптасуы 120
8.2. Мемлекеттің ғылыми-техникалық ілгерілеуге ықпал етуінің әкімшілік-құқықтық және экономикалық механизмдері 125
8.3. Экономиканы модернизациялаудағы инновациялық процесс 128
8.4. Мемлекет дамуының индустриялық-инновациялық моделі 132

9-тақырып. **Мемлекеттің құрылымдық, өнеркәсіптік және инвестициялық саясаттарын қалыптастыру мен жүзеге асыру механизмдері**

9.1. Мемлекеттің құрылымдық саясаты және негізгі көрсеткіштері 143
9.2. Өнеркәсіптік саясатты қалыптастырудың қажеттігі 146
9.3. Құрылымдық және өнеркәсіптік саясаттағы инвестициялық сфераның рөлі 150

10-тақырып. **Аграрлық сфераны мемлекеттік реттеу**

10.1. Ұлттық экономикадағы аграрлық өндірістің ерекшеліктері 155
10.2. Агроөнеркәсіптік кешенде тұрақты өндірісті қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің негізгі қызметтері 162
10.3. Қазақстан Республикасында аграрлық өндірісті ынталандыратын мемлекеттік бағдарламалар 168

11-тақырып. **Бәсекелік ортаны қалыптастыру және монополияны реттеу**

11.1. Бәсекелік ортаны қалыптастыру постиндустриалды экономикаға өтудің маңызды шарты ретінде 176
11.2. Монополияға қарсы саясат: мазмұны, түрлері, әсер ету әдістері 179
11.3. Кәсіпкерлік қызмет түрлерін қолдау және олардың дамуы 182

12-тақырып. **Жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу және халықты әлеуметтік қорғау**

12.1. Жұмыспен қамтудың әлеуметтік-экономикалық мәні, құрылымы мен қағидалары 191
12.2. Еңбек рыногы субъектілері, объектілері, реттеу механизмдері 193
12.3. Мемлекеттің жұмыспен қамту саясаты 196
12.4. Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясатының ерекшеліктері 201

13-тақырып. **Экологиялық реттеу бойынша мемлекеттік іс-шаралар жүйесі**

13.1. Мемлекеттің табиғатты қорғау қызметі 214
13.2. Қазақстан Республикасының экологиялық мәселелерді шешуге бағытталған мемлекеттік саясаты 217

14-тақырып. **Сыртқы экономикалық іс-әрекетті мемлекеттік реттеу**

14.1. Мемлекеттің сыртқы экономикалық саясатының мәні 221
14.2. Еркін сауда және протекционизм саясаттары 226
14.3. БСҰ кіруге дайындық жағдайындағы экспорт-импортты реттеу. Сыртқы экономикалық реттеудің негізгі құралдары 227
14.4. Ғаламдану жағдайындағы Қазақстанның сыртқы экономикалық іс-әрекетінің басымдықтары мен болашағы 231

15-тақырып. **Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын мемлекеттік реттеу**

15.1. Аймақ экономикаларының қызмет етуінің теориялық-әдістемелік негіздері 238
15.2. Аймақтық саясат, аймақтық рыноктарды басқару 244
15.3. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларын дайындау және жүзеге асыру 252
Қорытынды 261
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі 263